

Marcin Wichmanowski***POLSKA LUDOWA – CHŁOPSKA WIZJA SYSTEMU
SPOŁECZNO-POLITYCZNEGO W MYŚLI
POLITYCZNEJ ALEKSANDRA BOGUSŁAWSKIEGO –
DZIAŁACZA I POLITYKA RUCHU LUDOWEGO**

Streszczenie

Koncepcja Polski ludowej powstała w okresie zaborów. Była jednym z instrumentów „walki o duszę” chłopów pańszczyźnianego. Hasło „Polska ludowa” spełniało funkcję propagandową formułowaną jako antyteza Polski szlacheckiej i zawierało w sobie wiele nadziei. Chłopi uwierzyli, że niepodległa Polska będzie dla nich sprawiedliwą ojczyzną. Idea Polski ludowej miała istotny wpływ na myśl polityczną ludowców. Jednym z nich był Aleksander Bogusławski, znany działacz i polityk ludowy, który w idei Polski ludowej widział ucieleśnienie strategicznego celu politycznego i społecznego.

Słowa kluczowe: Polska ludowa, myśl polityczna, ruch ludowy, Aleksander Bogusławski, system społeczno-polityczny

Wstęp

Prawie wszystkie środowiska polityczne wyrażały przekonanie, że bez włączenia całego społeczeństwa w czynne życie narodowe Polacy nigdy nie zdołają „wybić się” na niepodległość. Postępom asymilacji państwowej w łonie aktywnej części społeczeństwa sekundował powszechny indyferentyzm narodowy chłopów, najniższej przez wieki warstwy społeczeństwa i najliczniejszej. W warstwie tej świadomość narodowa rozwinęła się najpóźniej. Czynnikiem hamującym był wszechobecny analfabetyzm i mit monarchy (zaborcy), który zniósł pańszczyznę, obdarzył chłopów wolnością osobistą i prawami. W swej masie chłopów bał się Polski, wierząc, że z jej powrotem wróci pańszczyzna i szlachecka niewola. Nie utożsamiali się z Polakami, Polakami była szlachta.

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: marcin.wichmanowski@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0001-5748-7946.

Powstało istotne pytanie, na które należało udzielić odpowiedzi: co może zastąpić niechlubną Rzeczpospolitą, rządzoną przez szlachtę i rozgrabioną przez zaborczych sąsiadów? Rozwiązaniem była Polska ludowa, którą obrazowano jako antytezę Polski szlacheckiej. W idei Polski ludowej postrzegano zrealizowanie strategicznego celu politycznego; programowanie przyszłości i zaprzeczenie przeszłości. Idea Polski ludowej pojawiała się w polskim ruchu ludowym już od jego zarania. Hasło „Polska ludowa” występowało w dokumentach programowych, artykułach prasowych, przemówieniach wiecowych, odezwach i proklamacjach¹.

W artykule podjęto się wyjaśnienia hasła „Polska ludowa” oraz ukazania jego genezy, funkcji i ewolucji. Skoncentrowano się przede wszystkim na okresie zaborów, kiedy obok kwestii społecznych bardzo ważne było odzyskanie przez Polskę niepodległości. Wspomniano także o ewolucji idei, która następowała od pierwszych lata odrodzonej Rzeczypospolitej, gdy stronnictwa ludowe aktywnie uczestniczyły w rządzeniu państwem, ich przejścia do opozycji antysanacyjnej po 1926 roku, okresu II wojny światowej i pierwszych lat po jej zakończeniu. Celem analizy było również ukazanie istotnego wpływu idei Polski ludowej na myśl polityczną ludowców na przykładzie Aleksandra Bogusławskiego, działacza i polityka ludowego. Artykuł przygotowano na podstawie materiałów źródłowych i literatury przedmiotu. Wykorzystano głównie metody historyczne, analizę źródeł i śladów myśli politycznej polskiego ruchu ludowego i Aleksandra Bogusławskiego oraz analizę porównawczą.

Geneza „Polski ludowej”

Rozwój świadomości narodowej i aktywności obywatelskiej chłopów zależał od poziomu ich oświaty i zamożności. Najwcześniej na poglądy chłopów i ich rozwój cywilizacyjny miała wpływ praca organiczna

¹ Zob. *Odezwa programowa: Od Polskiego Związku Ludowego do braci włościan* 3 maj 1905 rok [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969, s. 87; *Program Polskiego Związku Ludowego z 1906 roku*, 29 czerwiec [w:] *ibidem*, s. 95, 104; *Odezwa programowa: Dążenia Związku Chłopskiego z 1915 roku* [w:] *ibidem*, s. 128; *Program Narodowego Związku Chłopskiego: Czym jest i do czego dąży Narodowy Związek Chłopski?* z lipca 1915 roku [w:] *ibidem*, s. 134; *Program Stronnictwa Ludowego: Do czego dąży Stronnictwo Ludowe?* z 1915 roku [w:] *ibidem*, s. 135; *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego*, Piotrogród, 14 kwietnia 1918 roku [w:] *ibidem*, s. 142–144, 146; J. Grabiec, *O ludowcach, idei ludowej i polityce narodowej ludowców*, Warszawa 1913, s. 45.

oraz założenia ideowe ruchu narodowego, który od drugiej połowy XIX wieku prowadził na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborami szeroką akcję oświatową, poprzez prasę dla wsi, organizacje społeczno-gospodarcze i kulturalno-oświatowe. Kolejną działalność na wsi rozpoczął ruch ludowy, który na ziemiach polskich zaczął kształtować się na przełomie XIX i XX wieku. Polski ruch ludowy powstawał i dojrzewał w warunkach szczególnie skomplikowanych i trudnych. Józef Słomka, autor wspomnień z tamtego okresu, napisał: „Chłopi [...] żyli tylko sami dla siebie, stanowiąc odrębną masę, obojętną zupełnie na sprawy narodowe”². W prasie ludowej niejednokrotnie ukazywano obraz tamtych lat: „Chłopa nie starano się zrobić Polakiem [...] czuł się zahukany, spodłony przez tzw. starszą brać, nie miał praw, czuł się sierotą i pasierbem we własnej ojczyźnie [...] na widok powstańca [chłopi – M.W.] wołali z bojaźnią: «Rany Boskie, Polacy idą». Tak byli wychowani, nie wiedzieli, że są Polakami”³.

Chłopów należało przekonać, że wyłącznie w niepodległej i demokratycznej Polsce będą mogli zająć godne miejsce, nie tylko ze względu na liczbę, ale też z racji udziału w walce o niepodległość. Starano się ich przygotować do walki o zdobycie własnego, niepodległego państwa w chwili nadejścia sprzyjającej sytuacji międzynarodowej. Upowszechnianie wśród nich hasła „Polska ludowa” było jednym z ważniejszych elementów propagandy niepodległościowej. Autorzy i propagatorzy przekonywali, że obawy przed niepodległą Polską, powrotem rządów polskich panów i pańszczyzny były bezpodstawne. Polska była kojarzona przez chłopów z Polską wyłącznie szlachecką. Przy ówczesnym stanie świadomości chłopów, których schematy myślowe kształtował odruch antypańszczyźniany, postulaty określonej formy rządów w przyszłym państwie polskim były mniej zrozumiałe od konkretnego obrazu – Polski ludowej.

W hasłach programowych wszystkich stronnictw ludowych przewijało się zgodne stwierdzenie o ostatecznym i zasadniczym celu dążeń politycznych – walce o niepodległą Polskę ludową. Jednak treść, jaka się pod tym hasłem kryła, nie była jednoznaczna. W różnych okresach i środowiskach ideę i pojęcie Polski ludowej tłumaczono różnie. Maciej Rataj wspominał: „W okresie zaborów «Polska ludowa» była szyldem, hasłem ruchu ludowego, a nie ekstraktem, kwintesencją programu; również propozycje programowe pierwszych stronnictw ludowych miały znaczenie przede wszystkim agitacyjne, propagandowe. Głównym bo-

² J. Słomka, *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1983, s. 7, 165, 258.

³ F. Wójcik, *Kto winien...*, „Piast”, 9 I 1927, nr 2, s. 4.

wiem ich celem było kształtowanie świadomości narodowej i społecznej działaczy ludowych. Większość zawartych w programach postulatów, jak wskazuje ich analiza, nie miała szans w aktualnych warunkach na praktyczną realizację, tworzyły jedynie mglistą wizję przyszłości”⁴.

Do wybuchu pierwszej wojny światowej koncepcja Polski ludowej – państwa rządzonego przez chłopów była jednym z instrumentów walki o duszę chłopca „cesarskiego”. Spełniać miała i spełniła funkcję mobilizacji chłopów wokół programu niepodległościowego, a więc funkcję propagandową, formułowaną jako antyteza „Polski szlacheckiej”. Ta Polska miała być równocześnie przeciwieństwem państwa zaborczego. Idea Polski ludowej wywierała w okresie zaborów znaczny wpływ na wszystkie nurty myśli politycznej. Polska ludowa to Polska, w której miał rządzić cały naród – lud⁵. W haśle „Polska ludowa” ujmowano pożądaną wizję niepodległego państwa. Ludowcy podkreślali, że polski naród to około 70% chłopów, a więc to oni będą rządzić w Polsce. Kariera dewizy „Polska ludowa” nie skończyła się wraz z odzyskaniem niepodległości. Można ją odnaleźć w nieco innym wymiarze w kolejnych latach Drugiej Rzeczypospolitej.

Wizja państwa

Do pierwszego pokolenia działaczy ludowych wywodzących się z warstwy chłopskiej spod zaboru rosyjskiego należał Aleksander Bogusławski, współtwórca programów politycznych stronnictw ludowych. Jego życie i działalność obejmowały cztery epoki w dziejach ruchu ludowego (urodzony 27 maja 1887 roku, czyli jeszcze w okresie zaborów, zmarł 6 grudnia 1963 roku – już w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej). Był postacią wyróżniającą się na wielu płaszczyznach działalności: nauczyciel, działacz społeczny, wybitny publicysta, członek władz naczelnych stronnictw ludowych, działacz samorządowy, poseł trzech kolejnych kadencji sejmu II RP oraz poseł do Krajowej Rady Narodowej⁶.

⁴ M. Rataj, *Pamiętniki 1918–1927*, oprac. J. Dębski, Warszawa 1965, s. 60.

⁵ „Lud” to jeden z podstawowych terminów politologicznych. Jest jednak pojęciem wieloznacznym. Jego odpowiedniki w różnych językach mają nieco odmienne zakresy znaczeniowe, związane z kulturą i historią społeczeństwa i państwa. W Polsce akcentowanie jedności kulturowej i etnicznej społeczeństwa doprowadziło do zbliżenia się pojęcia „ludu” i „narodu”. W języku polskim pojęciem „ludu” oznacza się też często ludność wiejską – chłopów i klasy niższe w społeczeństwie. Zob. R. Kubicki, *Wprowadzenie [w:] Ruch ludowy w Polsce, Europie i na świecie*, red. R. Kubicki, Kielce 2019, s. 17.

⁶ M. Wichmanowski, *Działalność i myśl polityczna Aleksandra Bogusławskiego (1887–1963) polityka ruchu ludowego*, Lublin 2010, s. 7.

W jego myśli politycznej przebiegało poszukiwanie rozwiązań spraw narodowych i państwowych w powiązaniu z interesami najliczniejszej warstwy społecznej, stanowiącej rdzeń narodu polskiego – chłopów. W idei Polski ludowej Bogusławski widział ucieleśnienie strategicznego celu politycznego. W jego rozważaniach ideologicznych nastawionych na projekcję przyszłości było istotne nie tylko samo odzyskanie niepodległości, ale także charakter społeczno-polityczny przyszłej Polski. Państwo miało zabezpieczyć zarówno racje narodowe, jak i społeczne chłopów. Bogusławski był związany z orientacją, która dla swych działań niepodległościowych szukała oparcia głównie wśród warstw ludowych. Od ich postawy, zaangażowania w działalność polityczno-narodową i obywatelską oraz czyn zbrojny, uzależniała kształt ustrojowy przyszłej Polski.

W latach 1912–1914 przekonywał, że „warstwy ludowe, w dążeniu do własnego Państwa winny odczuwać swój własny interes. Przyszła Polska winna być państwem jak najbardziej demokratycznym”⁷. Uważał, że największe szanse na urzeczywistnienie idei demokracji w przyszłym niepodległym państwie stwarzała Polska ludowa. Utwierdzała go w tym struktura społeczna kraju, zwłaszcza istnienie silnego rozwarstwienia społeczeństwa. W listopadzie 1917 roku, w artykule pt. *Ludowcy galicyjscy*, zamieszczonym w nr 8 „Polaka” napisał: „Wśród ludu wiejskiego [...] budzi się [...] tęsknota do własnej niepodległości, do wolnej Polski Ludowej”⁸. W koncepcjach ruchu ludowego „Polska ludowa” nie była zaprzeczeniem Polski bez przymiotników, ale formą zabezpieczającą byt państwa. Pojęcia „Polski ludowej” nie należy zatem interpretować, na co zwrócił uwagę Andrzej Wojtas, jako hasło – „Polska ludowa” lub żadna, ale Polska ludowa, a więc najsilniejsza i najbezpieczniejsza. Polska i lud, traktowane w ścisłej korelacji, pozwalały Bogusławskiemu w jego koncepcjach ideologicznych dotyczących Polski ludowej utożsamiać ideę państwową z ideą ludową, a tym samym podkreślić, że trwałość i bezpieczeństwo Polski będą opierać się na związku państwa z ludem⁹. W myśli politycznej Bogusławskiego idea Polski ludowej była znaczącym obszarem źródełtwórczym.

⁷ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHRL), Zespół wspomnień i życiorysów, sygn. P-133, A. Bogusławski, Jak zostałem współpracownikiem pism: „Zorzy”, „Wiadomości Codziennych”, „Drużyny”, „Tygodnika Polskiego”, „Ludu Polskiego” w latach 1909–1914, k. 126 (maszynopis).

⁸ AZHRL, Zespół opracowań, sygn. O-35a, A. Bogusławski, Prasa nielegalna ludowa 1905–1918: Wybór treści, k. 62 (maszynopis).

⁹ A. Wojtas, *Kwestia suwerenności i niepodległości państwa* [w:] *Ruch ludowy wobec niepodległości Polski*, red. A. Kołodziejczyk, Siedlce 1996, s. 83.

Wraz z przybliżaniem się chwili wyzwolenia Polski następowała u Bogusławskiego konkretyzacja wizji państwa i idei ludowładztwa. W artykule pt. *Kto rządzi* zamieszczonym w „Polaku”, nr 11 z listopada 1918 roku, napisał: „Dosyć mamy [...] Polski szlacheckiej. Polska musi być ludowa, bo lud jest jej najważniejszą siłą i podstawą”¹⁰. Uważał, że lud, aby przejąć władzę, musiał być zorganizowany. Zwracał się więc do chłopów z apelem: „Nie dajmy się rozbijać, organizujemy w stronnictwo, nie pozwólmy władzy panom w swoje ręce zagarnąć”¹¹. Z istoty dążenia do Polski ludowej wypływała jego koncepcja rządów. Konstrukcja państwa musiała się opierać na demokracji i parlamentarzmie. Twierdził, że „Od składu posłów [...] zależeć będzie, czy włościanie i robotnicy będą zadowoleni z władzy polskiej [...], czy będą narzekać i ją nienawidzić [...]”, dlatego „nikt od udziału w wyborach [...] nie powinien się uchylać”. Polska ludowa miała być państwem, w którym suwerenem byłyby warstwy pracujące narodu, absolutna większość społeczeństwa, z najliczniejszą warstwą chłopów na czele. Wtedy władza będzie posiadała legitymację szerokich warstw społecznych. Propagując zasady ustroju przyszłej Polski ludowej, które miały zabezpieczyć grupowe i indywidualne interesy chłopów, akcentował: „Jesteśmy najliczniejszą w Polsce gromadą. Więc my, razem z robotnikami i mieszczanami będziemy Polską rządzić, a nie szlachta. [...] Polska Ludowa albo Polska demokratyczna, to znaczy taki ustrój państwa, w którym rządzi lud przez swoich przedstawicieli czyli posłów”. Bogusławski podkreślał, że przy zachowaniu instytucji demokratycznych „Polska będzie rządzona konstytucyjnie”, a chłopci, ze względu na swoją liczebność, będą skutecznie oddziaływać na kształt państwa. Apelowal w roku 1918: „Już dziś [chłopi – M.W.] muszą się [...] organizować, by wybrać swoich posłów, by ująć władzę w swoje ręce”. Zaznaczył równocześnie: „Nie chcemy Polski budować wyłącznie dla chłopów czy robotników, nie chcemy nikogo krzywdzić, chętni jesteśmy każdą szczerze wyciągniętą dłoń przyjąć, [...] wszyscy jesteśmy dziećmi jednej rodziny”¹². W sytuacji, gdy lud nie był jeszcze „dojrzały do rządów”, bo „do tej pory nie dane mu to było”, należało go „jak najszybciej uczyć życia politycznego i zainteresować go tym życiem”¹³.

¹⁰ AZHRL, sygn. O-35a, A. Bogusławski, *Prasa nielegalna...*, k. 93.

¹¹ A. Bogusławski, *Do czego dążyć i co czynić*, „Wyzwolenie”, 20 X 1918, nr 42, s. 370.

¹² Bogusz [Bogusławski], *O jaką Polskę walczymy*, „Polak”, lipiec 1916, nr 1, s. 9–11; Młot [Bogusławski], *Kto ma rządzić w Polsce*, „Wyzwolenie”, 28 IV 1918, nr 17, s. 167–168; *idem*, *O jedność w narodzie*, „Wyzwolenie”, 14 IV 1918 nr 14/15, s. 147–148; A. Bogusławski, *Co ma robić sejm ustawodawczy*, „Drużyna”, 24 XI 1918, nr 20/21, s. 13.

¹³ J. Młot, *Czy nasz lud jest dojrzały*, „Wyzwolenie”, 29 IX 1918, nr 39, s. 345–346.

Tuż przed odzyskaniem niepodległości Bogusławski przestrzegał: „Albo będziemy narodem wielkim, [...] szczęśliwym, zamożnym, albo zaprzepaścimy swoją sprawę [...] musi lud w tej Polsce czuć się szczęśliwy. Musi mieć władzę [...], równe i sprawiedliwe prawa, możliwość przeprowadzenia takich reform rolnych i społecznych, które mu rozwój szczęścia i zamożność ułatwią”. Polskę ludową, w intencji Bogusławskiego, miały przybliżyć głównie działania samych chłopów, których mobilizował, pisząc: „Bez naszych zabiegów nic się nie stanie dobrego”, należy więc „brać wszystko w swoje ręce i bronić swoich spraw [...] uporządkować sprawy gminne, szkolne, sejm obsadzić swoimi posłami. [...] Nie narzekać, pracować”¹⁴.

Za filary tworzenia nowej rzeczywistości Bogusławski uznał uchwalenie konstytucji i przeprowadzenie reform. Jego zdaniem, uchwalona 17 marca 1921 roku Konstytucja RP zapewniała obywatelom szeroki zakres wolności i praw. Przepisy uchwały zasadniczej stały na gruncie pełnej równości, niezależnie od pochodzenia społecznego czy narodowego. Gwarantowane przez nią zasady demokratycznego państwa urzeczywistniały udział ludu w życiu politycznym. W art. 2 Konstytucji RP z 1921 roku zapewniano: „Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej należy do narodu”¹⁵. Zabezpieczeniem było prawo wyborcze i parlament reprezentujący wolę narodu – ludu.

Bogusławski był przekonany, że poczucie odpowiedzialności za państwo mogło kształtować się tylko w trakcie decydowania o jego losach. Dlatego z zagadnieniem suwerenności państwa łączył ściśle suwerenność społeczeństwa i wskazywał, że warunkiem utrzymania zdobytej niepodległości jest wzmocnienie sił moralnych narodu. Największą część społeczeństwa stanowili chłopci, więc tłumaczył im, że interes państwa wymaga, aby osiągnęli tak wysoki poziom kulturalny, społeczny, ekonomiczny i polityczny, by czuli się jego równoprawnymi obywatelami i świadomymi swych obowiązków Polakami¹⁶.

Niewątpliwym warunkiem dla zbudowania Polski ludowej był rozwój oświaty na wsi. Bogusławski stawiał ją w rzędzie wartości

¹⁴ *Idem*, *Do czego dążyć, co czynić*, „Wyzwolenie”, 20 X 1918, nr 42, s. 361; *idem*, *Nie zaniedbujmy się*, „Wyzwolenie”, 28 VII 1918, nr 30, s. 271–272.

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. (Dz. U. RP 1921, nr 44, poz. 267). W połowie lat 20. XX wieku w ruchu ludowym przyjęto zasadę: „Jak lud jest trzonem narodu, tak rdzeniem ludu byli chłopci, z których rozrósł się naród polski”. Zob. J. Jachymek, *Ruch ludowy [w:] Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 232–233; J. Kania, *Chłopci kręgosłupem państwa*, „Piaś”, 15 V 1921, nr 20, s. 9–10.

¹⁶ Zob. A. Wojtas, *op. cit.*, s. 83; J. Młot, *Kto ma rządzić w Polsce*, „Wyzwolenie”, 28 IV 1918, nr 17, s. 167; *idem*, *Jak podnosić znaczenie ludu wiejskiego w kraju*, „Wyzwolenie”, 2 VI 1918, nr 22, s. 205–206.

rudymenarnych, do jakich dążyli chłopi. Oświata stanowiła najlepszą broń w walce o lepszy byt i prawa obywatelskie, a zarazem godne miejsce w życiu narodu. Uważał, że rozwój oświaty jest głównym warunkiem pomyślności Polski, a szczególnie zapewnienia ludowi odpowiedniego w niej miejsca. „Zaniedbani w oświacie, będziemy słabi i niedołężni” – ostrzegał i akcentował, że „wieś musi zdobywać oświatę”¹⁷.

W warunkach państwa niepodległego przed Bogusławskim stały inne cele od tych, jakie przyświecały mu w okresie zaborów. Jednym z podstawowych było przekonywanie o konieczności zapewnienia chłopom roli współgospodarza Polski, przeprowadzenia reform politycznych i społecznych, w tym najważniejszej – reformy rolnej. Równocześnie Bogusławski podkreślał celowość podporządkowania interesów klasowych interesom ogólnopaństwowym i narodowym. W idei Polski ludowej Bogusławskiego miarę wartości człowieka miały stanowić nie przywileje „bogactwa i urodzenia”, lecz praca współtworząca rozwój gospodarczy państwa. Jego projekcje ekonomiczne koncentrowały się na własności chłopskiej, zagwarantowaniu chłopom warsztatu pracy – ziemi. Uzasadniały pomysł tworzenia gospodarstw rolnych opartych na pracy jednej rodziny chłopskiej, jako przykładu łączenia własności oraz pracy i w ten sposób osiągnięcia dobrobytu. Krytykował rozwiązania konstytucji „bolszewickiej”, w której „przez ograniczenie wszystkich posiadaczy [...] bolszewicy pragną utrzymać się przy władzy”. Do samodzielności gospodarczej chłopów miały przyczynić się w znacznej mierze wszystkie stowarzyszenia i zrzeszenia spółdzielcze. Jego zdaniem, dobrze zorganizowana spółdzielczość to „najpełniejsza droga do uzyskania zamożności”. Wzrost majątności chłopów traktował jako ich marsz w kierunku emancypacji ekonomicznej i społecznej. Uważał bowiem, że wyzwolenie gospodarcze prowadzi pośrednio do wyzwolenia politycznego¹⁸.

¹⁷ A. Wójcik, *Oświata w myśli ludowej na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Wkład ruchu ludowego w przeobrażenia oświaty i szkolnictwa na wsi. Materiały z konferencji naukowej, która odbyła się w Kielcach w dniach 8–9 kwietnia 2002 roku*, red. M. Adamczyk, Z. Ratajka, Kielce 2002, s. 35–41; J. Krasuski, *Koncepcje systemu edukacyjnego w programach stronnictw ludowych w latach 1895–1948* [w:] *Chłopi, kultura, naród, państwo: Materiały z sesji naukowej*, red. S.J. Pastuszka, Kielce 1995, s. 32–34; A. Bogusławski, *W sprawie szkolnictwa powszechnego*, „Wyzwolenie”, 27 VII 1930, nr 31, s. 3; idem, *Jak podnosić znaczenie ludu wiejskiego w kraju*, „Wyzwolenie”, 2 VI 1918, nr 22, s. 205–206; idem, *Nauczycielstwo a lud wiejski*, „Sprawy szkolne i oświatowe” dodatek „Wyzwolenia”, 25 VIII 1918, nr 34, s. 1.

¹⁸ Idem, *Reforma rolna*, cz. 3, „Siew”, 6 IX 1925, nr 36, s. 1–2; idem, *Spółdzielczość a kapitalizm – odpowiedź Ob. Błażewi Stolarskiemu*, „Wyzwolenie”, 24 VI 1934,

Drogi realizacji

Obraz Polski ludowej w myśli politycznej Bogusławskiego wyznaczał dwa sposoby jego urzeczywistnienia: „odgórny i oddolny”. Odgórny otwierało powszechne prawo wyborcze. Realizacja reform i praw ludu zależała od wyboru posłów ze stronnictw ludowych, którzy dbaliby o interesy chłopów w sejmie. Ta droga opierała się na mylnym przesądzeniu, że chłopci, stanowiący większość polskiej społeczności, poprą w wyborach parlamentarnych stronnictwa ludowe jako własnego reprezentanta politycznego, a ludowcy uzyskają większość parlamentarną upoważniającą do tworzenia rządów ludowych. Słabością koncepcji było niedocenienie zasady, że w procesach społecznych nic nie dzieje się automatycznie, a na wieś penetrowaną przez różne partie i ruchy polityczne ruch ludowy nie będzie miał decydującego wpływu. Cios powyższej teorii zadały doświadczenia kolejnych wyborów parlamentarnych i sytuacja po przewrocie majowym 1926 roku.

Bogusławskiego przekonała ostatecznie zasadność tak zwanej oddolnej drogi, której był zwolennikiem jeszcze w okresie zaborów. Wtedy przyświecały mu dwa cele: wyzwolenie ojczyzny, której chłopci w przyszłości byłiby podporą, oraz uobywatelnienie ich i wydobyć z poniżenia ekonomicznego i społecznego¹⁹. Istotą projektu było popularne w ruchu ludowym powiedzenie „kto rządzi w gminie, ten rządzi w państwie”. Dlatego też w procesie budowania Polski ludowej „od dołu” największą rolę przypisywał samorządowi, gdyż był „organem nie tylko sprawującym część władzy państwowej, ale także organem samodzielności ludu wiejskiego”. Przekonany, że demokracja polityczna nie jest wystarczającym warunkiem osiągnięcia Polski ludowej, widział jej realizację głównie w samorządzie²⁰.

nr 33, s. 2; *idem*, *Zadania spółdzielczości*, „Wyzwolenie”, 27 V 1934, nr 28, s. 2–3; *idem*, *Wet za wet*, „Wyzwolenie”, 1 IX 1918, nr 35, s. 315.

¹⁹ *Idem*, *Czy lud nasz jest dojrzały*, „Wyzwolenie”, 29 IX 1918, nr 35, s. 345–346; J. Jachymek, *op. cit.*, s. 254–255; A. Wójcik, *Praca organiczna jako droga realizacji polskiej myśli politycznej na przełomie XIX i XX wieku w ujęciu wybranych ruchów* [w:] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Lublin 2002, s. 109.

²⁰ J. Hampel, *Koncepcja Polski ludowej w programach i działalności ruchu ludowego w latach 1918–1947* [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1: *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002, s. 715; J. Młot, *Czy trzeba interesować się samorządem*, „Wici”, 21–28 VIII 1932, nr 34/35, s. 1; *idem*, *Nie zapominajmy o samorządzie*, „Wyzwolenie”, 31 VIII 1919, nr 35, s. 440; *idem*, *Walka o prawdziwy samorząd*, „Wyzwolenie”, 15 I 1933, nr 6, s. 4; *idem*, *Warunki rozwojowe samorządu*, „Chłopski Sztandar”, 9 XII 1945, nr 9, s. 7.

Drogę oddolną miały w projekcjach Bogusławskiego skutecznie trzy zasadnicze dezyderaty. Pierwszy dotyczył zmiany stosunków własnościowych w rolnictwie (reforma rolna), co przyniosłoby w efekcie ekonomiczne wzmocnienie chłopów. Drugi to „dźwignięcie własnej oświaty i kultury” przez chłopów, co należało rozumieć jako wzrost ich świadomości społecznej, obywatelskiej i państwowej. Trzeci – sprowadzał się do zwiększenia i poszerzenia wpływów politycznych ludowców na wsi: w gminie, powiecie i województwie tak, by w stosownym momencie sięgnąć po władzę państwową. Celowi temu miało służyć oprowadzanie różnego rodzaju ciał przedstawicielskich i uzyskanie wpływu na kierowanie organizacjami społeczno-gospodarczymi działającymi w środowisku wiejskim. Według koncepcji Bogusławskiego, ekonomiczne wzmocnienie chłopów i ich wysoka świadomość polityczna pozwoliłyby stronnictwom ludowym zdobyć władzę państwową bądź znaczny na nią wpływ. Ludowcy mogliby wtedy tak zreformować całość życia, że osiągnęliby ideał, jakim była Polska ludowa. Realizacja trzech postulatów oddolnej drogi budowy Polski ludowej oznaczałaby praktyczne wcielenie w życie programowego hasła ruchu ludowego „ziemia, oświata i władza dla ludu”²¹.

Przy realizacji myśli dotyczącej Polski ludowej poczesne miejsce zajmowała u Bogusławskiego publicystyka. Pobudzał wieś do samodzielnego działania, ukazując w artykułach prasowych, że chłopci potrafili sami dobrze funkcjonować w różnych dziedzinach życia. W okresie pierwszej wojny światowej przypominał o obowiązkach patriotycznych Polaka, wskazywał kierunki i sposoby poprawienia doli chłopów jako warstwy, która winna mieć decydujący wpływ na urządzenie przyszłego, własnego państwa. Dokonywał tego, pracując zarówno bezpośrednio z chłopami, jak i na łamach pism ludowych²².

W projekcji Bogusławskiego Polska ludowa jawiła się jako państwo demokratyczne, w którym suwerenem były warstwy pracujące narodu z chłopami na czele. Demokrację traktował w szerokim sensie społecznym, jako system obejmujący wszystkie dziedziny życia, a nie wyłącznie jako sposób rządzenia państwem przy udziale przedstawicieli społeczzeń-

²¹ Idem, *Co można robić przez samorządy*, „Wyzwolenie”, 5 VI 1927, nr 23, s. 2–3; J. Jachymek, *op. cit.*, s. 255–256; S. Dąbrowski, *Koncepcje przebudowy Polski w programach i publicystyce ruchu ludowego 1939–1945*, Warszawa 1981, s. 68.

²² Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zbiory Specjalne: Pamiętniki i relacje w zbiorach BNW, akc. 10207, W. Bogusławski, Aleksander Bogusławski: Zarys życia i działalności publicysty i działacza ruchu ludowego (1887–1963), wraz z dodatkiem pt. „Publicystyka Aleksandra Bogusławskiego w latach 1909–1948: Zarys syntetyczny, opracowanie Wojciecha Bogusławskiego, sierpień 1970 – styczeń 1971 (maszynopis), k. 19.

stwa. Bogusławski zapatrzony w ideał Polski ludowej rozumiał, że demokracja na drodze do swego urzeczywistnienia musi przeprowadzić walkę na wielu frontach. Podkreślał równocześnie, że ruch ludowy nigdy nie będzie dążył do rewolucji jako metody przebudowy ustroju społecznego. Uważał, że najważniejszymi środkami do realizacji chłopskiej Polski jest legalizm – trzymanie się ustalonego porządku prawnego w państwie. Idea Polski ludowej w myśli politycznej Bogusławskiego była projekcją społeczeństwa obywatelskiego jako podstawy demokratycznego państwa²³.

Zakończenie

W pierwszych latach niepodległości idea Polski ludowej wydawała się Bogusławskiemu bliska. Postulat niepodległości wiązał nierozdzielnie z postulatem reform społecznych i politycznych. Nawet politycy ugrupowań prawicowych odnosili się pozytywnie do idei Polski ludowej i nie kwestionowali konieczności przekształceń. Stronnictwa chłopskie liczyły przede wszystkim na zmiany w strukturze posiadania ziemi. Hasło-wizja „Polska ludowa” zawierało w sobie wiele nadziei. Chłopi uwierzyli, że Druga Rzeczpospolita będzie sprawiedliwą ojczyzną, a zapowiadane reformy zapewnią im należyte w niej miejsce. Takie przeświadczenie wynikało również stąd, że do zamachu majowego 1926 roku przywódcy chłopscy odgrywali istotną rolę w nowo tworzonych władzach, a udział posłów ludowych był stosunkowo duży²⁴.

Po roku 1926 znacznie zmalały szanse na budowę wymarzonej Polski. Spychano chłopów i ich przedstawicieli na margines życia społecznego, w sposób administracyjny usuwano z placówek samorządowych i spółdzielczych. Bogusławski przypominał na łamach prasy ludowej słowa Józefa Piłsudskiego wypowiedziane w 1914 roku i hasło, pod jakim w tamtym czasie skupiono rzesze chłopów: „Musimy zdobyć niepodległą Polskę, aby zapewnić narodowi, a zwłaszcza masom ludowym wolność, równość, sprawiedliwość, szeroki rozwój oświaty i gospodarczy, demokratyczny ustrój państwa”²⁵. Po drugiej wojnie światowej projekty reform społeczno-gospodarczych, oświatowo-kulturalnych i polityczno-ustrojowych wypracowane przez polityków w okupowanej Polsce i na emigracji zdawały się stanowić podstawę dla zrealizowania

²³ Za: J. Hampel, *op. cit.*, s. 716.

²⁴ J.R. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 1926–1931*, Warszawa 1970, s. 9.

²⁵ A. Bogusławski, *Polska winna być naszym wspólnym dobrem*, „Zielony Sztandar”, 24 II 1935, nr 8, s. 7.

już w nowych warunkach Polski ludowej²⁶. Rozwój wydarzeń politycznych przekreślił jednak marzenia o chłopskiej Polsce ludowej. Lata 1946–1947 były okresem wzmożonej walki ideologicznej. Spór zakończył się opanowaniem całego życia w Polsce przez ideologię komunistyczną, która przekreśliła marzenia o idealnym państwie polskim.

Bogusławski na pierwszy plan w działalności i przemysleniach ideologicznych wysuwał hasło Polska, na drugi – chłopci. Polska i chłopci – to jego program streszczający się w hasle Polska ludowa. Wizja Polski ludowej wymagała od niego określenia metod i środków, przy pomocy których należało budować nową rzeczywistość. Ich wybór pozostawał w bezpośrednim związku z treścią koncepcji reformatorskich odnoszących się do postulowanych przeobrażeń. Istota tej kwestii zawierała się we wskazaniu, w jaki sposób chłopci mogli zdobyć władzę w państwie, aby następnie przeprowadzić przemiany społeczno-ustrojowe²⁷.

Bogusławski uważał, że po zdobyciu władzy, bądź znacznego na nią wpływu – ludowcy mogliby tak reformować całokształt życia, by osiągnąć ideał, jakim była Polska ludowa. Przedstawił sposoby realizacji własnych wyobrażeń o Polsce ludowej poprzez przekształcanie sytuacji społeczno-politycznej w pożądanym kierunku. Koncepcje Bogusławskiego zawierały nie tylko ocenę poszczególnych sfer rzeczywistości politycznej i obraz ich idealnego kształtu. Precyzowały również dyrektywy działania – wachlarz alternatywnych środków i metod.

Bibliografia

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zespół Stronnictwo Ludowe (mf. 2530), sygn. 200/2, SL „Trójkąt” 1943–1944, materiały ideowo-programowe, m.in. „Deklaracja ideowo-programowa”, „Zarys programu organizacji nowego państwa”.
- Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Zespół opracowań, sygn. O-35a, A. Bogusławski, Prasa nielegalna ludowa 1905–1918: Wybór treści (maszynopis).
- Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Zespół wspomnień i życiorysów, sygn. P-133, A. Bogusławski, Jak zostałem współpracownikiem pism: „Zo-

²⁶ K. Przybysz, *Ludowcy o społeczeństwie, państwie i demokracji 1939–1945: Wybór publicystyki konspiracyjnej*, Pułtusk 1999, s. 7; Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zespół Stronnictwo Ludowe (mf. 2530), sygn. 200/2, SL „Trójkąt” 1943–1944, materiały ideowo-programowe, m.in. „Deklaracja ideowo-programowa”, „Zarys programu organizacji nowego państwa”, k. 1–24.

²⁷ W. Paruch, *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne o pojęciu*, „Annales UMCS”, Sectio K: Politologia 1999, vol. 6: *Państwo – ludowcy – myśl polityczna*, red. Z.J. Pietraś, A. Wójcik, W. Paruch, s. 27–40.

- rzy”, „Wiadomości Codziennych”, „Drużyny”, „Tygodnika Polskiego”, „Ludu Polskiego” w latach 1909–1914 (maszynopis).
- Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zbiory Specjalne: Pamiętniki i relacje w zbiorach BNW, akc. 10207, W. Bogusławski, Aleksander Bogusławski: Zarys życia i działalności publicysty i działacza ruchu ludowego (1887–1963), wraz z dodatkiem pt. „Publicystyka Aleksandra Bogusławskiego w latach 1909–1948: Zarys syntetyczny”, opracowanie Wojciecha Bogusławskiego, sierpień 1970 – styczeń 1971 (maszynopis).
- Bogusławski A., *Co ma robić sejm ustawodawczy*, „Drużyna”, 24 XI 1918, nr 20/21.
- Bogusławski A., *Do czego dążyć i co czynić*, „Wyzwolenie”, 20 X 1918, nr 42.
- Bogusławski A., *Jak podnosić znaczenie ludu wiejskiego w kraju*, „Wyzwolenie”, 2 VI 1918, nr 22.
- Bogusławski A., *Nauczycielstwo a lud wiejski*, „Sprawy szkolne i oświatowe” dodatek „Wyzwolenia”, 25 VIII 1918, nr 34.
- Bogusławski A., *Polska winna być naszym wspólnym dobrem*, „Zielony Sztandar”, 24 II 1935, nr 8.
- Bogusławski A., *Reforma rolna*, cz. 3, „Siew”, 6 IX 1925, nr 36.
- Bogusławski A., *Spółdzielczość a kapitalizm – odpowiedź Ob. Błażewi Stolarskiemu*, „Wyzwolenie”, 24 VI 1934, nr 33.
- Bogusławski A., *W sprawie szkolnictwa powszechnego*, „Wyzwolenie”, 27 VII 1930, nr 31.
- Bogusławski A., *Warunki rozwojowe samorządu*, „Chłopski Sztandar”, 9 XII 1945, nr 9, s. 7.
- Bogusławski A., *Wet za wet*, „Wyzwolenie”, 1 IX 1918, nr 35.
- Bogusławski A., *Zadania spółdzielczości*, „Wyzwolenie”, 27 V 1934, nr 28.
- Bogusz, *O jaką Polskę walczymy*, „Polak”, VII 1916, nr 1.
- Dąbrowski S., *Koncepcje przebudowy Polski w programach i publicystyce ruchu ludowego 1939–1945*, Warszawa 1981.
- Grabiec J., *O ludowcach, idei ludowej i polityce narodowej ludowców*, Warszawa 1913.
- Hampel J., *Koncepcja Polski ludowej w programach i działalności ruchu ludowego w latach 1918–1947* [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1: *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002.
- Jachymek J., *Ruch ludowy* [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Kania J., *Chłopi kręgosłupem państwa*, „Piast”, 15 V 1921, nr 20.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. RP 1921, nr 44, poz. 267).
- Krasuski J., *Koncepcje systemu edukacyjnego w programach stronnictw ludowych w latach 1895–1948* [w:] *Chłopi, kultura, naród, państwo: Materiały z sesji naukowej*, red. S.J. Pastuszka, Kielce 1995.
- Kubicki R., *Wprowadzenie* [w:] *Ruch ludowy w Polsce, Europie i na świecie*, red. R. Kubicki, Kielce 2019.
- Lato S., Stankiewicz W., *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Młot, *Kto ma rządzić w Polsce*, „Wyzwolenie”, 28 IV 1918, nr 17.
- Młot, *O jedność w narodzie*, „Wyzwolenie”, 14 IV 1918 nr 14/15.
- Młot J., *Co można robić przez samorządy*, „Wyzwolenie”, 5 VI 1927, nr 23.
- Młot J., *Czy lud nasz jest dojrzały*, „Wyzwolenie”, 29 IX 1918, nr 35.

- Młot J., *Czy trzeba interesować się samorządem*, „Wici”, 21–28 VIII 1932, nr 34/35.
- Młot J., *Do czego dążyć, co zrobić*, „Wyzwolenie”, 20 X 1918, nr 42.
- Młot J., *Jak podnosić znaczenie ludu wiejskiego w kraju*, „Wyzwolenie”, 2 VI 1918, nr 22.
- Młot J., *Kto ma rządzić w Polsce*, „Wyzwolenie”, 28 IV 1918, nr 17.
- Młot J., *Nie zaniedbujmy się*, „Wyzwolenie”, 28 VII 1918, nr 30.
- Młot J., *Nie zapominajmy o samorządzie*, „Wyzwolenie”, 31 VIII 1919, nr 35.
- Młot J., *Walka o prawdziwy samorząd*, „Wyzwolenie”, 15 I 1933, nr 6.
- Odezwa programowa: Dążenia Związku Chłopskiego z 1915 roku* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Odezwa programowa: Od Polskiego Związku Ludowego do braci włościan 3 maj 1905 rok* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Paruch W., *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne o pojęciu*, „Annales UMCS”, Sectio K: Politologia 1999, vol. 6: *Państwo – ludowcy – myśl polityczna*, red. Z.J. Pietraś, A. Wójcik, W. Paruch.
- Program Narodowego Związku Chłopskiego: Czym jest i do czego dąży Narodowy Związek Chłopski? z lipca 1915 roku* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego, Piotrogród, 14 kwietnia 1918 roku* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Program Polskiego Związku Ludowego z 1906 roku, 29 czerwiec* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Program Stronnictwa Ludowego: Do czego dąży Stronnictwo Ludowe? z 1915 roku* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych: Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Przybysz K., *Ludowcy o społeczeństwie, państwie i demokracji 1939–1945: Wybór publiczności konspiracyjnej*, Pułtusk 1999.
- Rataj M., *Pamiętniki 1918–1927*, oprac. J. Dębski, Warszawa 1965.
- Słomka J., *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1983.
- Szaflik J.R., *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 1926–1931*, Warszawa 1970.
- Wichmanowski M., *Działalność i myśl polityczna Aleksandra Bogusławskiego (1887–1963) polityka ruchu ludowego*, Lublin 2010.
- Wojtas A., *Kwestia suwerenności i niepodległości państwa* [w:] *Ruch ludowy wobec niepodległości Polski*, red. A. Kołodziejczyk, Siedlce 1996.
- Wójcik A., *Oświata w myśli ludowej na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Wkład ruchu ludowego w przeobrażenia oświaty i szkolnictwa na wsi. Materiały z konferencji naukowej, która odbyła się w Kielcach w dniach 8–9 kwietnia 2002 roku*, red. M. Adamczyk, Z. Ratajka, Kielce 2002.
- Wójcik A., *Praca organiczna jako droga realizacji polskiej myśli politycznej na przełomie XIX i XX wieku w ujęciu wybranych ruchów* [w:] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Lublin 2002.
- Wójcik F., *Kto winien...*, „Piast”, 9 I 1927, nr 2.

**People's Poland – the peasant vision of the socio-political system
in the political thought of Aleksander Bogusławski – an activist and politician
of the people's movement**

Abstract

The concept of people's Poland was created during the partitions. It was one of the instruments of the "struggle for the soul" of the serfdom peasant. The slogan "People's Poland" met the criteria of propaganda function, being formulated as the antithesis of gentry-ruled Poland and conveyed many hopes. The peasants believed that independent Poland would be a just homeland for them. The idea of people's Poland had a significant impact on the political thought of members of the people's movement. One of them was Aleksander Bogusławski, a well-known activist and people's movement politician, who saw the embodiment of a strategic political and social goal in the idea of People's Poland.

Keywords: people's Poland, political thought, people's (peasants) movement, Aleksander Bogusławski, socio-political system